

**ОДЕСЬКА "ПРОСВІТА" В 1918–1920 РОКАХ
(за матеріалами архіву УСБУ в Одеській області)**

Протягом 1917–1920 років Україна перебувала в умовах військового стану, спричиненого бажанням різних політичних сил захопити контроль над її територією. Утвердження влади більшовиків супроводжувалось використанням всього арсеналу засобів боротьби. Чільне місце серед них займав "червоний терор". Здійснення репресивних дій покладалось на органи державної безпеки, виникнення яких в Україні пов'язано з постановою Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 28 листопада 1918 р. "Про організацію влади на місцях" та декретом від 3 грудня 1918 р. "Про організацію Всеукраїнської надзвичайної комісії"¹. Боротьба надзвичайних органів проти політичних супротивників радянської влади суто формально мала два напрямки — так звані "одинаки" та члени організацій. Перших на початку діяльності НК-ДПУ, як правило, репресували за антирадянську агітацію, контрреволюційні злочини або службу у білих арміях. По другій групі арештам підлягали організовані осередки, що мали за мету боротьбу проти влади на її ослаблення та повалення.

В середині 1920 року, зважаючи на недавні події Української революції та широкий резонанс, який вони справили на зростання національної самосвідомості українців, більшовики побоювалися і в третій раз втратити контроль над Україною. Побоювання посилювалися розумінням того, що українські національні сили хоча й були роз'єднані, але ще не склали зброю і не втратили надії на відновлення української державності. Перші місяці після встановлення остаточного радянського контролю над українськими містами і селами показові численними репресивними акціями проти реальних, потенційних та уявних ворогів нової влади. Прагнучи придушити український національно-визвольний рух, більшовицька влада перший удар спрямувала проти організованих осередків українства — культурно-освітніх організацій, товариств і установ. Найбільш активними серед них були "Просвіти", відновлення яких відбулося в багатьох містах України з початком національно-визвольних змагань. Багато представників Одеської "Просвіти" також зазнали жорстоких переслідувань і стали жертвами репресій.

Історіографія даної теми досить обмежена. До цього часу, коли питання йшло про долю українського руху на Одещині в перший рік

радянської влади, історична наука на підставі епізодичних даних робила лише узагальнюючі висновки. Так, в короткому нарисі про Одеську "Просвіту", де зібрані матеріали та документи, присвячені 130-річчю ВУТ "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, жодним словом не сказано про відродження "Просвіти" під час Української революції і її розгром більшовиками у 1920 році². У науково-популярному нарисі О. Т. Яреценка "Одеська "Просвіта": історія, сучасність" наявна значна диспропорція щодо висвітлення діяльності "Просвіти" після її відродження у 1918–1919 рр. Також помилкова думка автора щодо ліквідації Одеського товариства "Просвіта" у 1922–1923 рр.³. Долі деяких просвітянських керівників розкриті в газетних публікаціях А. Мисечка і Г. Зленка⁴.

Згаданий брак досліджень пояснюється відсутністю необхідних джерел для реконструкції початкового періоду радянської влади в Одесі. Необхідну інформацію для більш повного і об'єктивного розгляду ліквідації більшовиками Одеського осередку "Просвіти" та знищення борців за українську державність дають донедавна засекречені документи і матеріали з архівно-слідчих справ репресованих громадян, що зберігаються в архіві Управління СБУ в Одеській області. Однак, слід зауважити, що у фонді припинених справ зберігається лише частина справ людей, які були заарештовані і репресовані в 1920 році. Доля решти залишається невідомою. Автор статті бачить своє завдання у тому, щоб, використовуючи матеріали архівно-слідчих справ на репресованих представників української інтелігенції (в тому числі групових справ) і опираючись на історіографічний доробок українських істориків, здійснити більш детальне і повне висвітлення каральної політики більшовиків щодо українського руху на Одещині у першій половині 1920 року.

В поле зору каральних органів революції Одеське товариство "Просвіта" потрапило не випадково. Підопічні Ф. Дзержинського небезпідставно вважали "Просвіти" центром громадсько-культурного життя України. Організовані осередки українства підвищували рівень національної свідомості населення, за допомогою просвітництва сприяли єдності і організованості українських сил у боротьбі за побудову власної держави. З початку робота "Просвіт" обмежувалась лише культурно-освітньою сферою, проте під впливом бурхливих подій та цілеспрямованої діяльності політичних партій вона стала набувати більш виразного політичного характеру. "Просвіти" залучали до вільної боротьби тисячі раніше байдужих до національної справи українців. Зрозуміло, функціонування подібної організації не входило в плани радянської держави, котра прагнула максимальної уніфікації в рамках майбутньої багатонаціональної імперії СРСР.

Розглядаючи "Просвіти" в контексті розвитку національної історії, слід відмітити довгий час їх існування та значний вплив на відродження суспільної самосвідомості. У 1998 році українська громадськість відзначала 130-річчя Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, створеного у Галичині 8 грудня 1868 року. Одеське товариство "Просвіта" налічує столітню традицію свого існування, протягом якого дослідники визначають кілька окремих періодів. Виникло воно одним з найперших в Наддніпрянській Україні, 27 грудня 1905 року. В листопаді 1909 року наказом Одеського генерал-губернатора Одесю "Просвіту" закрили, що ознаменувало закінчення першого періоду діяльності товариства.

Після доленосних подій 1917 року відновлення "Просвіт" відбулося в багатьох містах України. На Різдвяні свята, 8 січня 1918 року, відбулось друге народження Одеського осередку "Просвіти". На зібранні в Англійському клубі було обрано Правління та інші керівні органи. Розпочався процес утворення українських шкіл, проведення якого контролювали громадські діячі В. Чехівський, В. Боровик та священник І. Кливак. З патріотично налаштованої молоді, на зразок Українських січових стрільців, в Одесі створена гайдамацька "Січ" та, згодом, 1-й гайдамацький курінь. Починаючи з весни 1917 року, видавалася просвітянська газета "Українське слово".

В статуті товариства зазначалося, що "Просвіта" засновується, "щоб просвітити своїх членів світлом доброї науки та через знання повести їх до кращого громадського національного життя"⁵. Для цього передбачалося відкривати книгозбірні, читальні, книгарні, використовувати кінематограф, проводити публічні читання і лекції, видавати книжки та газети, відзначати національні свята тощо. Передбачалося, що керуватимуть роботою "Просвіти" — Загальна Рада (мусила збиратись раз на рік) і Рада "Просвіти" (раз на тиждень). Остання складалася з 5 членів і 3 кандидатів, обраних на 3 роки. До неї мали увійти Голова Ради, заступник, скарбник, писар.

Виконуючи поставлені завдання, в рамках "Просвіти" відкриваються і функціонують книгарні, читальні, різноманітні гуртки і українські школи для дітей та дорослих, дитячі притулки. Члени "Просвіти" та запрошені гості проводять публічні читання, лекції, доповіді і бесіди. Активно починають функціонувати різноманітні хорові, театральні та музично-драматичні студії. На любительській сцені товариства грали п'єси "Солоха" та "Бувальщина". При "Просвіті" планувалось створити власний кооператив для видачі продуктів членам товариства, влаштувати технічні і загальноосвітні курси.

Просвіт'яни брали активну участь у створенні й захисті Української держави. Перший голова Одеської "Просвіти" Іван Луценко став

членом Центральної Ради, головою Одеської української військової Ради, лідером Української народної партії. Іван Липа був за часів Центральної Ради комісаром Одеси, а в 1919 році — міністром віросповідань УНР. Один із засновників Одеської "Просвіти" Сергій Шелухін пізніше став міністром внутрішніх справ УСРР.

З початком збройної боротьби за українську державність, члени "Просвіти" брали активну участь в бойових діях в Одесі та поза її межами, зокрема в числі формувань Гайдамацької дивізії проти більшовицького заколоту на Одеських вулицях у січні 1918 року.

З остаточним утвердженням влади більшовиків у 1920 році, український рух на Одещині поступово занепадає. ЦК КП(б)У, місцеві більшовицькі комітети, спираючись на підконтрольні їм органи влади, висували своїх представників до керівництва "Просвіт". Відкрито ставилося завдання перетворити ці товариства на ідеологізовані заклади, знаряддя комуністичного виховання, "підвищення класової самосвідомості трудящого населення". Однак перебудувати діяльність "Просвіт" виявилось неможливим і тоді більшовики пішли на знищення цих національних культурно-освітніх організацій.

Утвердження радянської влади в Одесі відбувалось в умовах складної військово-політичної ситуації, розгулу злочинності, наявності залишків різних військових формувань і банд. З метою посилення кадрів Одеської губернської Надзвичайної комісії (губЧК), у березні 1920 р. до Одеси прибуло 79 чекістів з Москви, Харкова, Іваново-Вознесенська та Саратова ⁶. Посиленням складом губЧК, під керівництвом спеціального штабу Цупнадкому ⁷, здійснювали масові операції з виявлення т.зв. контрреволюційного елементу. Щодо обвинувачених чекісти керувалися постановою Всеукраїнського ревкому від 2 лютого 1920 р. про введення системи червоного терору і застосування вищої міри покарання — розстрілу "щодо активних контрреволюціонерів на Україні". В Одесі було затримано 1747 чоловік, з яких до концтабору відправили 441, у губЧК — 89 ⁸. Одне за одним з'являлись повідомлення про роботу Одеських чекістів і викриття ними низки контрреволюційних організацій: врангелівсько-петлюрівської (знищено 54 чоловіка) ⁹, білогвардійської підпільної (розстріляли 10 її керівників) ¹⁰, Кодимської повстанської ¹¹. Паралельно повідомлялося про викриття шпигунських організацій та розкриття змов, організованих за участю посольств і консульств: заарештували понад 300 чоловік звинувачених в змові на чолі з грецьким консулом Серафадисом; виявили шпигунську організацію, очолювану французькою розвідкою (близько 30 чоловік арештовано, а шість керівників розстріляно) ¹²; понад 100 чоловік заарештували за належність до поль-

сько-шпигунської організації, якою керував польський консул у Румунії Мелабенський¹³.

В період з 30 травня по 8 червня 1920 р. Одеська губЧК заарештувала 157 чоловік за однією слідчою справою № 2575. Їх звинуватили у належності до "підпільної петлюрівської організації метою якої було знищення радянської влади шляхом повстання галичан, а також всього контрреволюційного елементу м. Одеси"¹⁴. Переважна більшість арештованих прямо чи опосередковано була пов'язана з діяльністю "Просвіти": секретарі Михайло Юхимович Кравець (22 р.) і Константин Федорович Сиренко (28 р.); члени правління, зокрема, Олександра Миколаївна Комарецька (29 р.) і Петро Титович Климович (65 р.); інші просвітяни та члени їх сімей; учасники просвітянської театральної групи; жертводавці, що опинилися у списках членів "Просвіти". На основі ордеру датованого 30 травня був проведений обшук, ревізія та вилучення документів і книг в клубі, читальні "Просвіти" та магазині "Українська книгарня". Всіх присутніх арештували, а приміщення опечатали. Інша частина заарештованих у справі були колишніми вояками Української Галицької армії, які через революційні події опинилися в Одесі.

У репресіях радянської влади проти вояків Української Галицької армії криється певна історична закономірність. Внаслідок несприятливої внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації збройні сили Західно-української народної республіки були змушені перейти річку Збруч. Таким чином, УГА опинилася в Наддніпрянській Україні, де в надзвичайно складних умовах намагалася шукати союзників. Після серії військових невдач, 1 січня 1920 року, представники Галицької армії, яка була з трьох боків затиснута Червоною армією в районі Тростянець-Бершадь-Балта, підписали угоду з більшовиками про перехід УГА під радянське командування. Тим самим було перекреслено договір про злуку з армією УНР від 29 грудня 1919 р. Проте недовго тривали союзницькі стосунки з більшовиками, розрив стався в двадцятих числах квітня 1920 року. Деякі частини Червоної Української Галицької армії (ЧУГА) вирішили завдати удару по тилкових частинах Червоної армії і у районі міста Балти з'єднатися з армією М. В. Омеляновича-Павленка. Частина вояків-галичан почали роззброювати більшовицькі загони регулярної армії, значно полегшуючи просування польських військ. У відповідь на це по всій Україні, особливо в Києві, Вінниці, Одесі прокотилися хвилі масових арештів людей, які мали хоча б якесь відношення до Галицької армії. У першу чергу, зазнали радянських репресій представники командування армії, курсанти Київської школи червоних старшин, запасні курені і тиллові частини. Поляки також при зустрічі з галицькими вояками

відбирали зброю, заарештовували як "польських бунтарів" і відправляли до концентраційних таборів углиб Польщі.

Таким чином, ЧУГА була частково нейтралізована (знищена, арештована, роззброєна) з'єднаннями Червоної Армії і польськими частинами. "Так трагічно закінчила своє життя Галицька Армія. — Констатує І. Мазепа, один з лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр, а в 1919–1920 роках голова Ради Народних міністрів УНР. — Опинившись після листопадової катастрофи без політичного проводу, вона цілу зиму самотужки шукала виходу в різних компромісах то направо, то наліво, поки остаточно не дезорієнтувалась в вирі страшної міжгромадянської та міжнаціональної боротьби, що панувала тоді на Наддніпрянській Україні" ¹⁵.

Трагедія УГА в мікрівимірі відбулася і в Одесі, де галичани мали добрі зв'язки з політичними колами, включно з "боротьбистами", з якими їх єднала ідея визволення Галичини. У січні 1920 р. у цьому приморському місті та околицях перебувало до 20 тисяч українських вояків УГА ¹⁶. Після угоди керівництва галичан з більшовиками, у січні 1920 року створена Збірна станиця УГА в м. Одесі. Тут збиралися галицькі війська для перегруповування і поліпшення здоров'я солдат після поранень та хвороб. Вояки УГА, яких було близько двох тисяч, отримали право безперешкодно ходити по місту, носити вогнепальну та холодну зброю. Наприкінці березня 1920 р. під Одесою з'явилися українські війська М. В. Омеляновича-Павленка і почалися випадки масового переходу бійців ЧУГА на їхній бік. Реакція каральних органів революції не забарилася. Головою Одеської губернської Надзвичайної комісії С. Ф. Реденсом наказано для профілактики заарештувати 640 галичан, які одужували в одеських шпиталях, у тому числі — 240 старшин ¹⁷. 500 ув'язнених вояків УГА загнали в ешелон для відправки до Києва. 28 квітня, коли надійшла звістка про виступ частин ЧУГА на фронті, ешелон оточили червоноармійці і обстріляли його щільним вогнем. Загинуло близько 60 чоловік, решту привезли до Харкова і відпустили. Наступним актом переслідування УГА стала фабрикація контрреволюційної організації, значна частина членів якої була галичанами.

Початок арештів "членів петлюрівської організації та контрреволюційної організації "Просвіта" співпав з приїздом до Одеси Ф. Е. Дзержинського (перші числа червня 1920 р.). Чи навпаки, приїзд "залізного Фелікса" став причиною для місцевих чекістів чисельно підвищити показники своєї роботи. 26 травня 1920 р. А. В. Луначарський написав з Одеси листа В. І. Леніну і просив, щоб "т. Дзержинський приїхав до Одеси та підтримав своїм величезним авторитетом тутешню ЧК" ¹⁸. Заступник Одеської губЧК П. І. Подзаходніков заявляв,

що завдяки приїзду Ф. Дзержинського було ліквідовано численні контрреволюційні організації, які іноді нараховували до кількох сот чоловік¹⁹. В їх число, очевидно, потрапила і "Просвіта".

Одеською губЧК за цією справою були заарештовані також всі працівники Одеського союзу споживчих товариств "Споживсоюз" — від голови правління до охоронника. Значна кількість з них були членами Одеської "Просвіти". 60 з 134 аркушів архівно-слідчої справи № 27091-п містять численні заяви, прохання і клопотання про звільнення багатьох десятків людей, заарештованих за справою № 2575. На знак невинності цих людей під текстами звернень ставилися десятки підписів знайомих і колег.

У 1920 р. ще не існувало чітко розробленої нормативно-законодавчої бази для ведення кримінальних справ, чекісти керувалися при провадженні попереднього слідства переважно "революційною доцільністю" та "революційним чуттям", тому постійним було нехтування елементарних загальноприйнятих норм людської моралі і права. Майже всіх арештованих допитали лише по одному разу, свідків не допитували і очних ставок не проводили. В багатьох справах відсутні анкети звинувачених та обвинувальні висновки, а ордери на арешт і постанови про утримання під вартою оформлені датами, пізнішими за самі арешти.

Багато з арештованих мали опосередковане відношення до товариства "Просвіта" та його діяльності. Так, А. І. Леманенко відвідувала курси по вивченню української мови, проте на зібраннях ніколи не була. К. А. Дороценковського та І. Б. Ковальчука записав в члени "Просвіти" Іван Леманенко і жодного разу побувати там вони не встигли. Заарештований І. К. Кірко один раз був на організованому товариством вечорі, де дав пожертвування і потрапив до списків "Просвіти". І. А. Корчинський лише записався на відвідування вечорів, проте ще не встиг побувати на жодному з них. І. Н. Морженко записався наприкінці березня 1920 р. дізнавшись, що "Просвіта" збирається відкрити свій кооператив, де членам товариства будуть видавати продукти. Лекції він не відвідував, оскільки у цей час працював. На допиті О. Н. Іванов заявив, що членом "Просвіти" ніколи не був, а прочитавши об'яву, що при товаристві відкриваються технічні і загальноосвітні курси, запропонував себе у якості лектора. Зробив це, головним чином через фінансову скруту. Коли радянські війська окупували Одесу в січні 1920 р., на засіданні в управлінні залізниці комісар повідомив, що радянська влада працює тепер в контакт з галичанами і можна сподіватись на вугілля з Галичини. Перебуваючи у відрядженнях, О. Н. Іванов зустрічав ешелони з галичанами, а вже весною бачив офіційні газети видані українською і російською мовами. Не вважаючи це злочинним чи контрреволюційним, звернувся до "Просвіти" по до-

помогу в працевлаштуванні. Наведені приклади не вичерпують випадків арештів громадян, дії яких не відповідали інкримінованому злочину. Частина людей репресували лише за те, що були знайомі з членами "Просвіти" чи військовими Галицької армії. Викладача географії в приватній жіночій гімназії В. Л. Рейнгарда розстріляли, тому що був квартирантом члена правління "Просвіти" П. Т. Климовича.

14 червня 1920 р. на засіданні колегії Одеської губЧК в присутності її голови С. Ф. Реденса та членів Уральцева, Дейча, Заковського, Балецького, Соколова була розглянута дана справа і для більшості винесено рішення про розстріл з конфіскацією майна. Частина отримала різні терміни концтаборів і лише кількох звільнили. Протоколи засідань Одеської губЧК з даними про прийняті репресивні рішення і датами здійснення розстрілів до теперішнього часу залишаються "секретними" і дослідникам не видаються. На всій території України товариства "Просвіта" були звинувачені в українському буржуазному націоналізмі і ліквідовані в 1922–1923 рр. В подальшому, списки членів "Просвіти" використовувались каральними органами при проведенні репресій над представниками української інтелігенції.

Голова Одеської "Просвіти" Василь Константинович Гукевич, лікар за фахом, під час арештів членів "Просвіти", очевидно, перебував поза межами Одеси. Його арештували органи губЧК в 1921 році. Після 4 днів тримання під вартою його звільнили. Вдруге В. Гукевича Одеське управління НКВС арештувало в 1933 р. за звинуваченням в участі у контрреволюційній організації, проте через деякий час теж звільнило. 23 листопада 1937 р. його заарештували втретє, звинувативши в тому, що "є учасником контрреволюційної націоналістичної організації, організовує навколо себе націоналістичні кадри для боротьби з радянською владою і компартією". Звинувачення ґрунтувались головним чином на тому, що в 1901–1907 рр. брав участь в українському політичному русі на території Галичини, зокрема, був членом Русько-української радикальної партії, а в 1920 р. головою української націоналістичної організації "Просвіта". 30-м листопада 1937 р. датовано рішення "трійки" про розстріл, який виконали 5 грудня²⁰.

Отже, засобами терору радянська влада прагнула ще в 1920 році покінути з "Просвітою", яка уособлювала національно-визвольний рух на Одещині. Прагнучи остаточно утвердитись при владі, більшовики шляхом "червоного терору" знищували своїх реальних та потенційних ворогів. У вирі розгулу беззаконня загинула велика кількість звичайних громадян, які лояльно ставились до нової влади або, навіть, її підтримували. Національно-культурні заклади перетворювали в центри комуністичного виховання і пропаганди. Ті, що не підлягали реформуванню — знищували. Разом з ліквідацією місцевого осере-

дку "Просвіти", було знищено культурно-просвітні установи, що діяли паралельно або в рамках "Просвіти", репресовано значну кількість їх представників та перервано значну культурно-історичну традицію.

Примітки:

1. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. — 1919. — № 1. — С. 3, 7.
2. "Просвіта": історія та сучасність (1868–1998). Збірник матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ "Просвіта" ім. Т. Шевченка / Упор., ред. В. Герман. — К.: Видавничий центр "Просвіта"-Веселка, 1998. — 486 с.
3. Яреценко О. Т. Одеська "Просвіта": історія, сучасність. Історико-популярний нарис. (До 130-річчя Всеукраїнського Товариства "Просвіта" ім. Т. Шевченка). — Одеса: Маяк, 1998. — 109 с.
4. Мисечко А. Доля Віталія Боровика // Чорноморські новини. — 1998. — 1 вересня; Зленко Г. Трагедія Андрія Ніковського // Чорноморські новини. — 1998. — 8 вересня.
5. Зразковий Статут Українського Товариства "Просвіта" // Вестник Одесского земства. — 1918. — № 7–8 (93–94). — С. 17.
6. Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Стаиш В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). — Харьков, 1990. — С. 247.
7. Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і злочинами на посадах при Раднаркомі УСРР існувало з 17 березня 1920 р. до 30 травня 1921 р.
8. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — Тернопіль: Збруч, 2000. — С. 74–75; В Одесі концтабір було влаштовано на 4-й станції Великого Фонтану.
9. На защите революции. Сборник документов и материалов. — К., 1971. — С. 234.
10. Пролетарий (Харьков). — 1920. — 5 июня.
11. На защите революции. — С. 239.
12. Известия (Николаев). — 1920. — 24 июня.
13. На защите революции. — С. 338.
14. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі — УСБУ). — Ф. П (припинених справ). — Спр. 27243-п.
15. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921. — В 3-х т. — Т. 2. (Кам'янецька доба — Зимовий похід). — Мюнхен, 1951. — С. 240.
16. Янчук О. Український військовий рух на Одещині в першій половині ХХ століття. — Одеса: Український Чорноморський інститут ім. Ю. Липи, 1998. — С. 36.
17. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. — Львів, 1990. — С. 161.
18. Литературное наследство. В. И. Ленин и А. В. Луначарский. Переписка, доклады, документы. — Т. 80. — М., 1971. — С. 460.
19. Золотарьов В. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941). — Харків: Фоліо, 2003. — С. 27.
20. Архів УСБУ в Одеській області. — Ф. П. — Спр. 17770-п.

С. А. Крамаренко

СІНЬХАЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І СУНЬ ЯТСЕН В АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Американська історіографія Сінхайської революції 1911 р. пройшла три етапи. У перший період увага акцентувалася повністю на Сунь Ятсені як "визволителі Китаю". Частково це пояснюється пристрасстю західних учених до таких відомих фігур, як Сунь Ятсен, частково впливом гоміньдановської історіографії¹.

Тема Сінхайської революції в 60–90 рр. ХХ ст. посіла досить значне місце в працях американських синологів. В 60-ті рр. створилися сприятливі умови для поглибленого дослідження даної проблеми, оскільки було багато надруковано джерел з історії революції, відкриті архіви західних держав (у зв'язку із закінченням 50-річного строку засекречування).

Саме в цей період почався процес переосмислення характеру подій, які відбувалися в Китаї на початку ХХ ст. У 1961 р. виходить монографія китайського історика що натуралізувався в США Сюе Цзюньду "Хуан Сін і китайська революція", яка відкрила новий етап у вивченні Сінхайської революції. Хуан Сін — видатний діяч революційного руху, один з керівників "Об'єднаного союзу". Історик докладно висвітлюючи цю сторону проблеми, стверджує, що "Сунь Ятсена багато його сучасників розглядали як відірваного від життя теоретика і мрійника, а в молодій республіці було мало зацікавлення до теорії"². При цьому не можна не відзначити, що дослідження цього автора базується на китайських джерелах вперше введених в науковий обіг.

В 1968 р. був надрукований збірник матеріалів конференції з історії Сінхайської революції. Велика вступна стаття Мері Райт не тільки мала характеристику надрукованих досліджень, але й узагальнюючий аналіз нової концепції революційного процесу в Китаї початку ХХ ст.

Зміст збірника дозволив Мері Райт стверджувати, що "картина Китаю початку ХХ ст., яка показана в лекціях і входила в підручники, була повністю помилковою"³. Традиційний виклад подій, який домінує в китаїстиці, висував ведучою силою революційну ситуацію на чолі із Сунь Ятсеном, що, як вважалось, очолила антиманьчжурський рух в Китаї. Але це, на думку авторів збірника, було зовсім не так. Першоступеневим фактором нового Китаю М. Райт вважала націоналізм, що проявив себе як опір імперіалізму, в прагненні